

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада Юрий Нагибиннинг «Хатдан хатгача» кассасининг хронотопик ташкил этилишининг асосий нукталари ва уларнинг тавсифи келтирилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье обозначены основные моменты хронотопической организации новеллы Юрия Нагибина «От письма до письма» и их описание.

SUMMARY. This article highlights the main points of the chronotopic organization of Yuri Nagibin's novella «From Letter to Letter» and their description.

ASL NUSXA VA TARJIMA O'RTASIDAGI TAFOVUTLAR

F.D.Sapayeva – *filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: she'r, tarjimon, tarjima, she'riy takror, bayt va band, ma'no, shakl va mazmun, so'z, tarjima qilish, matn, shoir, Maxtumquli, turkman tili, o'zbek tili.

Ключевые слова: стихотворение, переводчик, перевод, поэтическое повторение, строфа и пункт, смысл, форма и содержание, слово, текст, поэт, Махтумкули, туркменский язык, узбекский язык.

Key words: poem, translator, translation, poetic repetition, verse and clause, meaning, form and content, word, text, poet, Makhtumkuli, the Turkmen language, the Uzbek language.

Asl nusxa va tarjima o'rtasidagi asosiy tafovutlar, avvalo, iki til o'rtasidagi farqlarda namoyon bo'ladi. Ba'zi so'zlar bir tilda boshqa ma'noda, ikkinchi tilda boshqa ma'noda kelishi mumkin. Bir tilda ijobiy mazmunda qo'llanadigan so'z boshqa tilda salbiy ma'no bildirishi mumkin, deb bu tafovutlarni ming yil burun Abu Rayhon Beruniy ham ko'rsatib ketgan edi. Chunonchi, tarjima mashunos Zuhridin Isomiddinovning yozishicha, *jo'ra so'zi o'zbeklarda erkaklarga nisbatan qo'llansa, turkmanchada u dugona ma'nosida* keladi. Yoki *olchoq so'zi bizda muttaham, pastkash, ablah kimsani bildirsa, turkmanchada xushfe'l, ko'ngli ochiq kishini* anglatadi. Qirg'izchada esa qatiqni ayron deyishadi [1:157-159]. *Qizg'anmoq – o'zbekchada qizg'anish, tatarchada rahm qilish; yurt – o'zbekchada xalq, o'lka, jamoat, vatan, tatarchada o'y fikr, quyma – o'zbekchada holva, tatarchada devor; qir – o'zbekchada tepa, yaylov, tatarchada chet, qirra* va hokazo. Binobarin, o'zaro o'xshashligiga ishonib, bu so'zlarni shundoqqina o'zbek tiliga ko'chirib qo'yib bo'lmaydi.

Bir tilda ko'p ma'noli bo'lgan so'z boshqa tilda faqat bir ma'noni bildirishi mumkin yoki aksincha. Bu tarjimada ma'noning torayishi yoki kengayishiga olib keladi.

Sinonimlar – ma'nodosh so'zlar ham har bir tilning boyligi. Masalan, *“Boburnoma”da “o'ldi” so'zi 27 xil ifodalangan ekan: o'ldi, vafot etdi, dunyodan o'tdi, shunqor bo'ldi, shahodat sharbatini ichdi, juvonmarg bo'ldi, boqiy dunyoga rixlat qildi, bu dunyoi foniyni tark etdi, jon qushi tan qafasini tark etdi, ajal sharbatini ichdi, jonini jabborga topshirdi* va hokazo. Bu so'zning dunyodagi biror tilda shuncha ko'p ma'nodoshlari bo'lmasa kerak.

“Boburnoma”ning ellikdan ortiq sahifasida “g'arib” so'zi kelib, turli-tuman ma'no ifodalagan. Ingliz mutarjimlari asar tarjimasida g'arib ma'nosidagi 35 ta so'z va iboradan foydalanishgan [2:11-12].

L.Tolstoyning “Anna Karenina” romani tarjimasida M.Ismoilov *сепеуе сжалос* so'zini bir yerda *yuragi dukurlab ura boshladi*, boshqa bir yerda esa *yuragi suyunganidan o'ynab ketdi* deb tarjima qiladi. Chunki birinchi o'rinda u – shubha, ikkinchisida esa – quvonch ma'nosida kelgan. Yoki: *Куда глаза глядят* iborasi esa *boshi oqqan tomonga* deb tarjima qilinadi. “Ikki lisoniy sistemani chog'ishtirish bilan quyidagi natijalarga erishish mumkin: a) ikki tilning qaysi axborot vositalarini taxminan ekvivalent hisoblash bo'lishi; b) asl nusxa tilida mavjud bo'lgan qanday axborot vositalarining tarjima tilida mavjud emasligi; v) asl nusxa tilida mavjud bo'lmagan qanday axborot vositalari tarjima tilida mavjudligi” [3:50]. Ba'zi tillarda u yoki bu narsa, hodisa, unsur, a'zoni bildiradigan so'zlar bo'lmaydi. Har qanday ikki tilning grammatik qurilishi o'rtasida ham muayyan tafovutlar bo'ladi. Albatta, yaqin tillar bundan mustasno. Lekin o'zaro uzoq tillar ham ba'zan uslubiy tuzilishi jihatidan mushtarak bo'lishi mumkin. Masalan, ruschadan o'zbekchaga tarjimada gapning oxiridan oldinga qarab kelinadi. Holbuki, tojikchaga tarjimada buning aksi, ya'ni rus va tojik tillarida jumla tuzish qolipi

deyarli o'xshash. Bunga tillardagi uslubiy va grammatik tafovutlar sabab bo'ladi.

Tarjimaning muhim muammolaridan biri bu turli tillardagi frazeologizmlar (maqol, matal, idioma) tarjimasidir. K.Chukovskiy iloji boricha maqollarni so'zma-so'z tarjima qilishga intilish kerakligini aytadi. Chunki “ularda xalqning tug'ma xususiyati, fikrlashning milliy uslubi o'z ifodasini topgan bo'ladi”. “Biroq, – deb yozadi G'.Salomov, – boshqa tillarda shunday maqol va matallar ham borki, ulardan kelib chiqadigan hikmat hijjalab qilinadigan tarjima ichidagi so'zlarda o'z in'ikosini topmaydi. Ana shunday maqol va matallar juda ko'pdir. Shunday qilib, boshqa tillardagi ko'plab maqol, matal va idiomalarda aks etgan hikmatni ularning ona tilimizdagi muqobillari bilan almashtirish vositasidagina ro'yobga chiqarish mumkin” [4:244]. Ma'lum bo'ladiki, tarjimaning lisoniy (lingvistik) muammosi faqat ikki tilni bilish bilan chegaralansa, g'ayrilisoniy muammolari nihoyatda ko'p ekan: bu – ikki adabiyot, ikki madaniyat, ikki tarix, ikki xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, diniy e'tiqodi va marosimlari...

Bundan tashqari, ilmiy tarjimada turli ilmlardan, publitsistik tarjimada kechayotgan voqealardan, badiiy tarjimada adabiy-estetik qonuniyatlardan xabardor bo'lish taqozo qilinadi. Sof ilmiy asarlar va rasmiy uslubdagi hujjatlarni nazardan soqit qilganda, aksar matnlar turli darajadagi uslubiy bo'yoqqa ega bo'ladi, ularda his-hayajon, kinoya piching, turli so'z o'yinlari, nozik ishoralar aks etadi. Badiiy adabiyot-ku obrazli iboralar, badiiy san'atlar, uslubiy bo'yoqlar asosida ish ko'radi, unda so'zlar ming bir ma'noda tovlanadi, ko'pincha so'zlar o'z lug'aviy ma'nosida kelmaydi...

Ko'rinadiki, tarjima – oson ish emas, tarjimonlik – mashaqqatli kasb. Mutarjim faqat tilni bilibgina qolmay, tarix, falsafa, estetika, adabiyot, dinlar, urf-odatlar kabi ko'pdan-ko'p narsalarni ham bilishi kerak.

Aynan tarjimonning chuqur bilimi, keng dunyoqarashi, katta hayotiy tajribasi tarjimaning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan asosiy omil hisoblanadi. Xalq tabiati, jonli tilini yaxshi biladigan tarjimon tarjima asarining hayotiyli, xalqchilligi, tushunarligini oshirish uchun lug'atlarda yo'q so'zlar, iboralarni izlab topadi. Bu uning til sohasidagi ijodkorligidir.

Muallif va mutarjimning ruhan yaqinligi, hamfikrligi, uslublarining mushtarakligi esa har qanday tarjimaning chinakam yutug'i hisoblanadi. Buni tarjimashunoslikda “muallif va mutarjim yulduzining bir-biriga to'g'ri kelishi” deyiladi. Bunday ijodiy muvofiqlik natijasida bunyod etilgan tarjimalar bizda ko'p. Masalan, Maxtumquli asarlari tarjimalari, Alisher Navoiy asarlari tarjimalari, E.Vohidov tarjimasidagi Gyotening “Faust”i va S.Yesenin she'rleri, A.Oripov tarjimasidagi Dante ning “Ilohiy komediyasi”, Q.Quliyevning “Hayrat” she'ri, A.Qahhor tarjimasidagi Chexov hikoyalari, M.Kenjabek tarjimasidagi Pushkinning “Yevgeniy Onegin” romani, Xurshid tarjimasidagi Hofiz Sheroziy g'azallari, Sh.Shomuhamedov tarjimasidagi Xayyom ruboiylari, Mirtemirning ko'plab tarjimalari va boshqalar.

Ayni paytda, bu borada ruhiyat va uslub nomuvofiqligi jihatidan muvaffaqiyatsiz chiqqan tarjimalar ham yo'q emas. Chunonchi, Maxtumqulining milliy va ichki ruhiyatini o'zbekcha she'rlari tarjimalari, ba'zida qoraqalpoq va ozar tillardagi tarjimalari, S.Salim Buxoriy Gyotening jo'shqin ruhini "G'arbu Sharq devoni" tarjimasida berolmagan, hassos shoirni tarjimada bosiq donishmandga aylantirib qo'gan bo'lsa, E.Vohidovning M.Svetlov she'rlaridan qilgan tarjimalari ham muvaffaqiyat qozonolmadi. Sh.Shomuhamedov ham tarjimada Bedil ruboiylarning mazmuniy teranligi, ko'p ma'noliligi, badiiy yuksakligini berolmay, ma'nolar otasi deb Sharqda ulug'langan shoirni o'rtamiyona bir ijodkor darajasiga tushirib qo'ydi. Adib Sobir Termiziy asarlari tarjimasida ham muvaffaqiyatli chiqmagan (xususan, E.Pardayev tarjimasidagi ruboiy va qit'alar)...

Tarjima jarayonida tarjimon katta rol o'ynaydi: uning tilni nechog'lik bilishidan tortib, iste'dodi, bilimi, dunyoqarashi, saviyasi, asl nusxaga munosabati, uslubi, ruhiyati... bu kabi barcha omillar u yoki bu darajada tarjimada o'z aksini topadi. Bizda tarjima sifati va tarjimon mahorati doirasida bu masalalarning ko'pi muayyan darajada tadqiq etilgan. Ayni paytda, o'rganilmagan va e'tibordan tushib qolgan omillar ham yo'q emas. Masalan, Xo'ja Alimovning fikricha, "biz tarjimonni ko'p tomonlama o'rganishimiz mumkin. Masalan, fiziologik, biologik, falsafiy, genetik-tarixiy, milliy va irqiy tomondan va hokazo" [5:258]. X.Alimov badiiy tarjima psixologiyasi muammosini o'rganib, qiziq kuzatishlarni ilgari suradi: uzoq muddat bir muallif asarlarini tarjima qilish natijasida uning ta'siriga tushish (A.Oripov "Jannatga yo'l" asarining yaratilishida "Ilohiy komediya"ning, E.Vohidovning "Sen yaxshisan, men yomondurman" she'ri yozilishida "Faustning ta'siri mavjud); "Tarjimonga xos milliy xususiyatlar va uni o'rab turgan muhitning tarjimaga ta'sir etishi" va "tarjimon yoshining tarjimaga ko'rsatgan ta'siri". O'zaro suhbatda Abdulla Oripov unga qiziq bir voqeani aytib beradi.

Adabiyotlar

1. Исмиддинов З. Алдоқчи сўзлар билан баҳс. // Таржима санъати. (Мақолалар тўплами) 5-китоб. – Тошкент: «Фан», 1980.
2. Собиров М. "Бобурнома"нинг инглизча таржималарда муаллиф услуби ва бадиятини қайта тиклаш муаммолари. НДА. – Тошкент: 2002.
3. Саломов Ф. Таржима назарияси тақрири. – Т.: «Ўқитувчи», 1978.
4. Саломов Ф. Тил ва таржима. – Т.: «Фан», 1989.
5. Алимов Х. Таржimon руҳияти. // Таржима санъати (Мақолалар тўплами). 6-китоб. – Тошкент: «Фафур Гулом», 1985.

REZYUME. Ushbu maqolada asl nusxa va tarjima o'rtasidagi asosiy tafovutlar, ikki til o'rtasidagi farqlar va (o'xshash) muqobil so'zlar tarjimasida haqida so'z yuritiladi. Muallif va mutarjimning ruhan yaqinligi, hamfikrligi, uslublarining mushtarakligi kabi masalalar xususida baxs yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассматриваются основные различия между оригиналом и переводом, различия между двумя языками и (аналогичный) альтернативный перевод слов. Особое внимание уделяется таким вопросам, как духовная близость автора и мутарджима, единодушие, общность их стилей.

SUMMARY. This article discusses the main differences between the original text and the translation, the differences between the two languages, and the translation of (similar) alternative words. Issues such as the spiritual closeness of the author and the mutharjim, the co-existence of their style are discussed.

O'ZBEK XALQ O'LANLARIDA QO'LLANILGAN TROPLAR TABIATI

Sh.D.Turg'unov – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
Turan International University

Tayanch so'zlar: o'lan, trop, metonimiya, sinekdoxa, istiora, ko'chim.

Ключевые слова: улан, троп, метонимия, синекдоха, метафора.

Key words: lancer, trope, metonymy, synecdoche, metaphor.

O'zbek xalq o'lanlari matnida metafora, metonimiya, sinekdoxa singari obrazli ko'chim turlari katta o'rin tutadi. Troplarning og'zaki lirika namunalari tarkibidagi vazifasi ularning poetik takomili yoki boshqacha aytganda, badiiy jihatdan balog'atga erishuvda namoyon bo'ladi. Shunday ekan, o'lanlarda qo'llanilgan troplarning tabiati, badiiy vazifadorligi bilan bog'liq masalalar bugungi kun o'zbek folklorshunosligi kun tartibida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy va o'quv adabiyotlaridan ma'lumki, metonimiya biror narsa yoki obrazni boshqacha nomlash vazifasini o'taydi. Fransuz faylasufi va adabiyotshunosi Pol Rikyorning metonimiya haqidagi qarashlari o'ziga xos. U

"1966-yilda, shoir endi 25 yoshga to'lganda onasi vafot etadi. Mana shu musibatli voqea ta'siri ostida u o'zining "Onajon" she'rini yozgan. Bir qancha vaqt o'tgach, mazkur she'r rus tiliga tarjima qilingan. Tarjimonning yoshi o'sha paytda 50-60 lar chamasida bo'lgan. O'zbek shoirining aytishicha, bu uning she'rlaridan qilingan tarjimalar ichida muvaffaqiyatsiz chiqqan tarjimalardan biri ekan. Bu dalilni yoshi bir joyga borib qolgan tarjimonning onadan judolikda paydo bo'ladigan favqulodda qayg'uli hissiyotni aynan idrok qila bilmaganligi bilan tushuntirsa bo'ladi" [5:261-262]. Yoki xalq o'rtasida *o'zbekning to'g'ri gapi yo'q*, degan bir hikmat yuradi. Buning ma'nosi ko'pgina o'zbekcha so'zlar ko'p ma'noli bo'lib, ularni har tarafga bursa, turlicha talqin qilsa bo'ladi. Xo'sh, sinonimlarga boy bo'lmagan bir tilga o'zbekcha ko'p ma'noli so'zlarni o'g'irsa, matnning butun ma'no qirralari aks etadimi?

"Ma'lumki, xalqlarning turmush tarzi, tirikchilik sharoitlari, urf-odat, rasm-rusum, irim-chirim, udumlarida juda katta farqlar borki, mavjud rosmnana lug'atlardan ularning nomlariga muqobil so'z topib bo'lmaydi, basharti, topilgan taqdirda ham ulardan foydalanish qiyin, negaki, bunday so'z asarda tasvirlangan voqeaga o'zgacha milliy ma'no berishi mumkin" [3:54].

Har qanday tilning ham umumiy va xususiy jihatlari mavjud: tildagi umumiyliklarni boshqa tilda berish qiyinchilik tug'dirmagani holda, xususiylıklar tarjimonni mushkul ahvolga solib qo'yadi. Bu har bir tilning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Masalan, u yoki bu tilga xos ko'p ma'nolik, so'z o'yinlari, ma'no tovlanishlarini boshqa tilda aslidagiday aks ettirish nihoyatda qiyin, ba'zan hatto mumkin emas.

Turkiy she'riyatda tajnis san'ati keng ishlangan. Bu san'at omonimlar – shakldosh so'zlar asosiga quriladi. Shu asosda tuyuq janri kelib chiqqan. Tuyuqni faqat turkiyshunos olim Sergey Ivanovgina tarjima qilishning uddasidan chiqqan.

metonimiyaga bir nomning aloqadorlik, mansublik jihati-dan boshqa nom bilan almashinishi tufayli yuz beradigan semantik ko'chim, deb baho beradi. Bunday almashtirishda narsa yoki hodisaning ma'nosi va mohiyati mutlaqo o'zgarmay qoladi [6:146]. Biz ham xalq o'lanlaridagi ma'no aloqadorligi bilan bog'liq ko'chimlar haqida fikr yuritganimizda P.Rikyorning konsepsiyasiga amal qilishga harakat qilamiz. A.A.Potebnya metonimiyaga xos xususiyatlar haqida to'xtalar ekan, mazkur ko'chimning narsa bilan ko'chirilgan ma'no o'rtasida aloqadorlik, mansublik va yaqinlikka asoslanishini ta'kidlaydi, aloqadorlik, yaqinlik hamda mansublikning makon va zamonda voqe